

**KADİM DİNLER VE TÜRKLERİN KADİM İNANÇLARI
HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRME**
ANCIENT RELIGIONS AND TURKS ANCIENT BELIEFS ABOUT
OVERVIEW

Murat NAVDAR*

Özet

Halkların dini inançları tarihlerinde, maddi-manevi, siyasi hayatlarında önemli ve büyük etkisinin olduğunu görmekteyiz. Halkların din tarihini bilmediğimizde halkların durumunu, hayatını ve ya medeniyetini de iyi bir şekilde kavramayız. Milletlerin dinlerine bakarak onların dünya görüşünü, medeniyetlerindeki yerini görebiliriz. Din, tarih içinde gelişme ve yeni öğretilerle olgu halinde meydana gelmiştir. Türklerin mitolojilerinde dini inançların etkisini görmekteyiz. Totemin etkisiyle Göktürklerin aşına sülalesinin kendilerinin Kok (mavi) kurdun neslinden geldiklerini belirtmişlerdir. Oğuz han ve Cengiz han hikâyelerinde güneş nuruyla yaratıldıkları yönündedir. Bu hikâyelerde han kızı güneşin nuru düştükten hamile kaldı, erkek çocuk dünyaya getirdi. Kadim Türkler Şamanizm, Zerdüştlük, Budizm, Manihaizm vb. dini öğretileri benimsediler. Fars, Bizans, Arap, Çin, Moğol, Hint gibi milletlerin dini öğretilerinden Türkler tarih boyunca etkilenmiştir. Bu inançlar Türkler içinde benimsenmişler ve faydalı bir halde kullanılmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kadim Türkler, Gök Tanrı, Dinler, Öğretiler, İnançlar.

Summary

Peoples' religious beliefs, history, material and spiritual, we see that the political is important and major impact in their lives. People do not know the history of the religion of the state of our people, we are also a good way of life and the concept or civilization. Referring to the religion of the nation, their world view, we can see the place in civilization. Religion, history and development of the cases have occurred if the new doctrine. We see that the effect of religion in Turkish mythology. Gokturks themselves familiar with the impact of the family totem Coke (blue) stated that they came from the wolf's generation. Oгуz khan Genghis khan and the story is that they were created by the sun light. This story princess became pregnant after falling in the light of the sun, brought the boy to the world. Ancient Turks Shamanism, Zoroastrianism, Buddhism, Manichaeism and so on. adopted religious teachings. Persians, Byzantines, Arabs, Chinese, Mongolian, Turkish and Indian as well as the nation of religious doctrine has been influenced throughout history. These beliefs have adopted the Turks and used a useful form.

Keywords: ancient Turks, the Sky God, Religions, Doctrines, Beliefs.

---

* Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түрік филологиясы кафедрасының 2-курс магистранты. Түркістан-Қазақстан.
International Kazakh-Turkish University named H.A.Yasavi, The Department of Turkic Philology, magister of 2 course. Turkestan-Kazakhstan.

Türklerin ilk inançlarından sayılan Animizmden (Canlandırmacılık) Şamanizm'e, atalar kültüründen ve Gök Tanrı inancından, Çin mitolojisi ve felsefesine dayanan Konfüçyanizm ve Taoizm'e, Hint-Tibet Budizm'inden, Manihaizm'e Zerdüştlükten tek Tanrı din olan Museviliğe, Hıristiyanlıktan son tek Tanrılı din olan İslam'a ve bu inançları kendi içindeki geleneklerle kaynaştırmışlardır. İlkel dinler, günümüzden yaklaşık olarak 3.000 yıl önce beş kitada doğmuştur. Bu dinlerin hemen hepsi "canlılık" formunda görülmektedir. Çünkü ilkeller, hayvanlar, bitkiler, kayalar, dağlar, ırmaklar, yıldızlar gibi çevrelerinde bulunan her şeyin bir "ruh" u olduğuna inanmaktaydılar. Bu inanca göre, ruhun bedene ya da bedenin bazı bölümlerine bağlı olduğuna inanılır. Ruh canlıdır ve bedenin dışındayken de onu etkiler. Ruh, bedeni kesin olarak bırakırsa beden ölür. Ölen kişinin ruhu, yine de cesedine bağlı kalır. Ölen kişi yaşayanları kıskanıp onlardan öğ almaya çalışabilir. Bunu önlemenin yolu ölen kişinin cesedine özen gösterilmesidir. Ölümler yaşamaya devam ederler, saygı isterler. Yiyip içmek isterler. Bu nedenle ölenlerin mezarlarına sevdikleri yiyeceklerle, yaşarken beğendikleri eşyalar, araçlar konur. Fakat ölümlerin dünyası canlıların tersidir. Yeryüzünün gecesi onların gündüzüdür [1, 115-116].

Evreni Ruhlar Dünyası gibi gören Türklerin dini inançlarının temelini ruhun ebediliği teşkil eder. Buna göre de Türklerin ilk inançlarının esasında atalar ruhuna dayanır. Kadim Türkler atalarının ruhlarına kurban keser, dualar ederlerdi. Eski Türkler tabiatta bazı gizli kuvvetlerin varlığına inanmışlardır. Bunlar kutsal (yani ıduk) idiler. Tabiat güçlerine itikad, hemen hemen bütün halk dinlerinde mevcuttur. Fiziki çevrede bulunan dağ, deniz, ırmak, ateş, fırtına, gök gürültüsü, ay, güneş, yıldızlar gibi tabiat şekillerine ve hadiselerine karşı hayret ve korkuyla karışık bir saygı hissi eskiden beri olmuştur [2, 30].

Türkler gibi dünyanın birçok halkların da ilk inançlarından sayılan Animizm'e göre insanların maddi ve manevi âlemini, oluşumlarını, hadiselerini ruh yerine getirmektedir. Bu inanca göre insan bedeni bu olaylar üzerine etkilenir, ruh canlı ve edebi olduğunu göstermektedir. M.Ö. II. yüzyılda Çin vakanüvisleri tarafından Hunlar'da varlığı tespit edilen "Gök Tanrı", "Güneş", "Ay", "Yer-Su", "Ata" ve "Ölümler" gibi Şamanizm'e ait çeşitli kültürlerin bir kısmının bugün bile sürdürüldüğü görülmektedir. Bunlara özellikle çağdaş Altaylılar ve Yakutlar'da rastlanılmaktadır [3, 74]. Bütün kâinatı ruhlar âlemi olarak gören kadim Türkler ruhu iyi ve kötü olarak iki gruba ayırmışlar. İyi ruhlar insana mutluluk, kötü ruhlar ise belahöşnutsuzluk getirirler.

Tabiatla insan yaşayışına faydası olan her şeyi; Göğü, Güneşi, Ayı,

Yıldızı, Dağı, Denizi, sadece maddi değil, manevi olarak hesap eden kadim Türkler bunların da birer ruh kabul ederek onları Tabiat Tanrıları adlandırmış ve onlara kurbanlar kesmişler. Türk hakanları, gündüz Güneşe, gece Aya, Yıldıza, Göğe saygı göstermişlerdir.

Dünyanın birçok haklarında da görünen ölmüş büyüklere saygı, atalar kültürüne tapınma-inanma Türklerde daha büyük anlam kazanmıştır. Bunun içindir ki Türkler yazda atalarının ruhuna kurban keser, Türk mezarlarını talan eden, onları yağmayanlara karşı ağır cezalar verirlerdi. Ata-babaların edebi dünyada rahat yaşamaları için her türlü fedakârlığı gösterirler. Tarihte Tanrının Kırbacı olarak bilinen Atilla'nın ikinci Balkan Seferinin önemli bir sebebi de Türk Hükümdar soylularına ayıt mezarların Bizans askerlerince açılarak soyulmasıydı. Bunun başlıca sebebi ölenlerin silahları, kıymetli eşyaları ile birlikte gömülmesiydi.

Atalar kültürüne yarı tanrı şeklinde saygı gösteren eski Yunan, Hint, Sami, Slav ve birçok Avrupa haklarından farklı olarak Türkler Hiçbir zaman ne atalar kültürüne ne de Tanrıya insan kurban kesmişlerdir. Kadim Türkler bütün tarihleri boyunca koyundan koç, attan aygır, deveden buğra kurban kesmişler bu sonradan Sami halklarında da insan kurbanının hayvanla değişmesiyle -İsmail'in kurban edilme hadisesi- ile neticelenmiştir.

Türklerin en kadim ve kendilerine ait Gök Tanrı dini idi. Gök Tanrı kadim Türklerde de tek yaratıcı, tek iktidar sahibi idi. Türk inanç sisteminin merkezinde dayanan Gök Tanrı bütün Türklerin ana kültü olmuştur. Eski Türk yazıtlarında, Gök Tanrı-Türk Tanrısı olarak atlandırılmıştır. Gök Tanrı'sını millileştiren kadim Türkler, kendilerini de ilahileştirerek Gök Türkler diye adlandırmışlardır.

Gök Tanrı'sını Türk Tanrı'sı olarak milli bir Tanrı gibi kabul eden kadim Türklerle göre Gök Tanrı yaratan, bütün varlıklara hayat veren, öldüren, hüküm sahibi, insanlara yardım eden onları cezalandıran ulu bir varlıktır. Kök Tengri dininin Türklerle mahsus bir inanç olduğu Tanrı kelimesinden de anlaşılmaktadır. Bu kelime bütün Türk dillerinde olduğu gibi, Türkçeden birçok Asyalı kavmin diline de geçmiştir. Eski Türkçedeki Tengri kelimesi bugünkü çeşitli Türk lehçelerinde, her lehçenin fonetik özelliklerine göre tengri, tengere, tangrı, tangara, türe şekillerinde söylenir. Türkçenin asli kelimesi olan Tann'ya yazılı kayıt olarak, en eski M.Ö 3. yüzyılda rastlanmaktadır. Hiç şüphesiz bundan önce de mevcut idi. Zamanımızdan 2500 yıl evvel, başta eski Yunanlılarda olmak üzere ölümlü ve ölümsüz birçok Tanrının olduğunu görenler, Türklerde tek bir ilahın ve yaratıcı yerine geçen Tanrı kelimesinin varlığına inanmamışlar ve bunu kabul edememişlerdir. Çinlilerin Türklerden aldığı kesin olan bu kelime eski

kayıtlarda (M.Ö. 5. yüzyıl) *T'ien* şeklinde, Tann manasına kullanılmıştır. Yani Türkler Tanrı'yı dinlerinin en yüksek varlığı olarak kullanmışlardır [4, 15-19].

Dinler tarihinde görülmüştür ki hiçbir din, hiçbir devirde tek itikat ve amelden ibaret olmamış, hiçbir Tanrı'ya tek başına itiyat edilmemiş. Semavi dinlerde bile Tanrı ile beraber meleklerle, peygamberlere, kitaplara hatta din büyüklerine iman getirilmiştir. Gök Tanrı dininde Gök Tanrı dininde ise meleklerin, kitapların, peygamberlerin ve din büyüklerin yerine Güneş, Ay, Yıldız tutmuştur. Unutmamalıdır ki eski Babil'de Şamaş-Sama, Mısır'da Amon-Ra, Roma'da Mithra, Hindistan'da Varuna vb. Tanrılar Güneşi, Ayı, Yıldızı, temsil ettiği halde Gök Tanrı dininde Türkler bunlara ikinci planda tutmuşlar, tek Tanrı sadece Gök Tanrı sayılmıştır. Başka dinlerden farklı kılan bu inanç sistemi Orhun yazıtlarında da ifade edildiği gibidir. Gök Tanrı dilindeki Tanrı sözünün Türkçe olması da bu fikri tastık eder.

Tabiatla sürekli temasta olan, bütün âlemi ruhlar dünyası hesap eden Türkler, yer ve su deyimini ile ifade ettikleri bu mukaddes yer küresinde büyük imparatorluklar kurdukları asırlarda bir yurt, vatan inancı haline dönüştürmüşlerdir.

Günümüze değin Dünya tarihinde gerçekli rol oynayan Türkler ilişki içinde oldukları halkların dini inançlarına saygıyla-hoşgörülle yaklaşmakla birlikte, o halkların mensup oldukları dinleri de kabul etmiş, günümüzdeki Türk halkları ayrı ayrı dinlere inanmaktadırlar.

İlk başta Çinliler ilişki içinde olan kadim Türkler Çin mitolojisinden ve felsefesinden etkilenecek Budizm medeniyetinin oluşumunda önemli yer oynamışlardır. Çin'de devlet kuran Tabgaçlar Budizm'in tesiri ile 495 yılından itibaren kendilerine ayıt Yung-Kang ve Long-men Buda heykellerini inşa etmişlerdir. Tabgaç Türk sülalesi, 4. yüzyılın sonlarına doğru Çin'e hâkim olduktan sonra, kendini Çinlilerden ayırabilecek bir dine ihtiyaç duydu. İç Asya'da ve Hindistan'da tamamen hür hareket edebilen Budistleri, Tabgaç hükümdar himaye etti. Kağan kendisini Buda'nın müridi kabul ettiği için, Tabgaç hanedanının da milli dini oldu. Belki Tabgaçlar, Budizm'in milli yapılarını zayıflatması sebebiyle Çinlileştiler, ama Tabgaçlar Budist sanatta yeni bir devir olan Wei San'atının geliştiricisi oldular. Daha sonra Kök Türklerin meşhur hükümdarı Taspar (Tapar) Kağan da (572-581), Budizmi kabul ederek, Türklerin arasına Budistliği yeniden sokmuştu. Kuzey Chou Devletinde, İmparator Wu-ti tarafından yasaklanan Budizm'in ünlü misyoneri Hintli Jinegupta, müritleriyle beraber Kök Türklerle sığınmış ve burada on yıl kalmıştı. Bu sırada Budizm'in bazı ilkeleri öğrenilmekle beraber; birçok dini kitap ve metinler Kök Türkçeye

çevrilmiş, Budist tapınakları ve manastırları kurulmuştu [5, 25]. Budizm'i bütün Göktürk Kağanına yaymaya çalışan ve bulunla da Göktürkleri Çinlileştirmeye uğraşan Çinliler ağır yenilgiye düşer ve Budizm ikinci Göktürk (Kutluk-İlteriş) Kağanlığı döneminde tamamen ret edilir. Çin kaynaklarına göre Bilge Kağan, Çin'de olduğu gibi karargâhının etrafına kale yapmak, Buda ve Lao-tseu adlarına tapınaklar inşa etmek hevesine düşmüş, halkını şehir hayatına alıştırmak ve onların günlük hayatını Buda dininin ayinleriyle düzenlemek için şehir ve tapmak inşa ettirmek istemiş, ancak onun bu fikri Vezir Tonyukuk'un şiddetli muhalefetiyle karşılaşmıştır [6, 206].

Uygurlar hâkimiyeti döneminde Böğü Han tarafından Maniheizm Türkler arasında yayılmış, onların Türkistan'daki hâkimiyeti zamanında tamamıyla yerleşmiştir. Göktürk yazısı değiştirerek yerine Soğd menşeli ve kendilerine uygulayarak Uygur yazısını kullanmışlardır. Sonra da Budizm'in de tesiri ile Maniheist ve Budist eserleri Uygur diline tercüme sonucunda zengin bir dini nitelikli edebiyat oluşmuştur. Bu edebi-dini eserler Türklerle ayıt hece ölçüsü ile yazılmış ilahiler, maniler, dualar, vb. 10. asırda Uygur diline tercüme edilen Altun Yaruk (Altın Işık) kitabıdır. Hindistan ve Çin'le olduğu gibi Orta Asya'nın çok eskilerinden beri İran'la da münasebeti olması nedeniyle Türkler, bu kültürün dinlerinden de etkilenmişlerdir. Türkler arasında geniş bir taraftar kitlesi elde eden bu İran dinleri Zerdüştilik, Mazdeizm ile Orta Doğu'nun çeşitli eski inançlarından, kısmen de Uzak Doğu dinlerinden oluşan Zerdüştiliğe tepki olarak ortaya çıkan Maniheizm'dir [7, 206].

Tarihte Buda adı ile tanınan Siddhartha Gautama-Şakamuni Buddha (Şaka kabilesinden gelen bilgin) tarafından ortaya çıkarılan Budizm dünyada en geniş yayılmış dinlerden biridir. M.Ö 6-5 yüzyılda Hindistan'da temeli atılan Budizm Hindistan'da Brahmanizm'e ve Hinduizm'e, Çin'de Daosizm'e, Japonya'da Şintoizm'e, Tibet'te ve diğer yerli dinlerle kaynaşarak yayılmıştır.

Budizm'e göre insan hayatı şer (kötü) ve azaplardan ibarettir. Azap ve şer ise insanın arzu ve ihtirasları doğurur. Amaç bütün arzu ve ihtiraslardan sıyrılarak ruhun kurtuluşuna erişmesidir. Bunun sonucunda sükûnete, huzura, dünya nimetlerine, bilgeliğe erişme bilmektir.

Budizm felsefi-dini içeriğinin esas olarak tabiatı ve onların idrak olunması şeklinde eğitim gerçekleşir. Bu öğretiyeye göre maddi dünyaya ayıt şeyler ve zihinsel(ruhsal) olaylar sürekli harekette yanıp sönmekte olan küçük parçalardan ibarettir. Bu dini öğretiyeye göre varlığın temeli idrak edilemez, ruh ilahi vücuttur. Maddi âlem ise ilahi vücudun tecellisidir.

Türklerin girdiği yabancı dinler arasında onları en çok etkileyen inanç sistemlerinden birisi Hindistan kökenli Budizm'dir. En belirgin özelliği, tapılacak üstün bir varlığa yer vermemesi olan Budizm, her şeyin serbestçe incelenmesi, denenmesi esasına dayanan bir öğretisi veya felsefe niteliğindedir [8, 104].

Budizm'e göre üç dünya bulunmaktadır.

1. insan, hayvan, ruhlara ayıt bu yaşadığımız Dünya,
2. Tanrının bulunduğu gökyüzü,
3. Buda'nın yaşadığı mutlak boşluklar dünyası.

İnsanın amacı da kendisini üçüncü dünyaya hazırlamak, buda âlemine ulaşmaktır.

Tarihte Türkler Budizm ve Manihaizm dini medeniyetinin en büyük temsilcilerinden olmuşlardır. Budistlere göre; Mazdaizm'de olduğu gibi ölen insanın cesedi pıstır. Toprak kutsal kabul edildiği için ölen kişinin cesedi ya nehre atılır ya vahşi hayvanlara verilir veya yakılarak ölenin teninin toprağa değerek toprağı kirletmesi önlenir. Hint ve Çinliler de bir Buda'nın yakılan cesedinin külleri yedi memlekete dağıtılırken, Türkler Budizm'i farklı olarak kabul etmişler ve bilhassa insan ölüsü ve gömülmemesi ile ilgili inançları benimsememişlerdir.

Hindistan ve Çin'le olduğu gibi Orta Asya'nın çok eskilerinden beri İran'la da münasebeti olması nedeniyle Türkler, bu kültürün dinlerinden de etkilenmişlerdir. Türkler arasında geniş bir taraftar kitlesi elde eden bu İran dinleri Zerdüştilik, Mazdeizm ile Orta Doğu'nun çeşitli eski inançlarından, kısmen de Uzak Doğu dinlerinden oluşan Zerdüştiliğe tepki olarak ortaya çıkan Manihaizm'dir [8, 66].

Göktürklerin Budizm'i kabul etmelerinden yaklaşık iki yüzyıl sonra, 763'te Uygur Kağanı Böğü'nün (760-780) Mani dinine girmesi üzerine bu din Türkler arasında yayılmaya başlamıştır. Yayıncısından ötürü Manihaizm adını alan bu dinde, maddeyi ve ruhu esas alan bir ikilik öngörülmüştür. Ana düşüncesi iyilik ve kötülük arasındaki zıtlıktır. İyilik aynı zamanda ışık ve ruh; kötülük de karanlık ve beden demektir. Evren iyilik ve kötülüğün, insan ise ruh ve bedenin karışımıdır. İnsanlar, "aşk, inanç, yetkinlik, sabır ve hikmet" gibi beş erdem ile kötülüğe karşı durabilirlerdi. Işık gönderen güneş ve aya dua etmek ve oruç tutmak da yapılan ibadetler arasında idi [9, 105].

M.Ö 6. yüzyılda Çin bilgini-düşünürü Konfüçyüs tarafından oluşturulmuş ve iki bin yıldan fazla bir zaman sürede Çin'in sosyal, siyasi, felsefi ve ideolojik bir dini eğitim olan Konfüçyanizm bu şekilde Türk dini hayatının içine girmiş, Türk dini ile kaynaşıp karışarak Türklüğe hizmet etmiştir. Be felsefi-dini görüşün temel prensibi hümanist ve hoşgördür. Bu

öğretiye göre insan kaderini Gökyüzü belirlediğinden insanların soylulara ve miskinlere-yoksullara bölünmesi söz konusu olmaz, soylu insanlar yoksullara yardım etmeli ve örnek olmalıdırlar. Konfüçyanizm'in ahlakın temelini iyilik, doğruluk, edeplilik, bilgelik ve sadakat teşkil etmektedir.

Bu öğretiye göre; hayat, ölüm, huzur ve şeref gibi erdemlerin hepsi gökten gelir. Bu dini öğretinin bir inanç sistemi ve teşkilatı olmayışına rağmen bu öğreti 2 bin yıldan fazla Çin imparatorluğunun dini olmuştur.

Türkler Konfüçyanizm'in öğretilerini devlet seviyesine götürmemekle beraber onun bazı öğretilerini kendi öğretilerinde var olan iyilik, doğruluk, edeplilik, ağırbaşlılık, güven, atalar kültürüne saygı gibi kavramları pekiştirmişlerdir.

Türklerin Gök Tanrı inancından sonra insanlığa sunulmuş ve mükemmel bir din olan Ateşperestliktir. Ateşperestlik inancı dünyanın en eski tek inançlı dinlerden sayılır. Ateşperestlik, adından da anlaşılacağı gibi ateşe (ot-od) ilahi güç gibi tapmak demektir.

Ateşperestlik ilk topluluklarda dünyanın birçok halkları arasında yayılmıştı. M.Ö 2-1 yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilen Zerdüşt (Azerdüşt) peygamber tarafından oluşturulan ve bazı tarihi kaynaklarda Azerdüştlük (Zerdüştlük) olarak kayıt edilen bu din insanlık tarihinin ilk monoteist dini sayılır. [10, 38-39]

Türklerin dinleri, peygamberleri, kitapları olmayan bir halk adlandıranlar bilmelidir ki Türklerin Gök Tanrı, Şamanizm ve Ateşperestlik gibi dinleri, Avesta gibi kutsal kitabı, Nuh, Yafes, Türk, Hızır, İlyas, Azer ve Azerdüşt (Zerdüşt) gibi peygamberleri olmuştur.

İlerleyen zamanlarda Türklerin oluşturduğu bu saf dine Farslar kendi mitlerini, adet ananelerini de katarak esas Avesta kitabını yaktılar kendilerine uygun bir şekilde inanç oluşturdular. Tarihte bilinen iki bin manda derisine yazılmış eski Avesta'yı yakan Farslar sonrada kendilerinin etnik ve siyasi ideolojilerini yansıtan yeni bir Avesta oluşturdular, çok geçmeden bu Avesta kitabını Büyük İskender tarafından yakıldı. Farslar tarafından kaleme alınan günümüze kadar gelen Zendi Avesta da Turanlılar Farsların edebi düşmanı gibi gösterilmiştir. Avesta'yı ilk oluşturan Türk Maklar ise Fars dilinde konuşan kavim olarak kaleme alınmıştır. Tarihi sahteletirmekte ve Herodot'un dediği gibi başka halkların adetlerini kabul etmekte usta olan Farslar kendilerini kadim Türklerden olan Midyalıların varisine çevirdiler. Ön Turanlıların bütün medeni, maddi ve manevi değerlerini benimseyip, onların dini görüşünü de benimsemişlerdir. Farslar bulunla birlikte Türklerin Ali Tanrısı Hormoz'u (Ahuramazda) iyilik tanrısını insan şeklinde tasvir etti ve şahı da onun yeryüzündeki temsilcisi

ilan etti. [10, 102-106].

Zerdüşt (M.Ö. 628-551) tarafından kurulmuş olan Zerdüştlük İran'ın milli dini olmuştur. Bu dinin kültürel geçiş alanı üzerinde bulunan Türk ülkelerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür [11, 233].

Türkistan'da yayılmış olan Zerdüştlük, Orta Asya Türk kültür ve sanatı üzerinde de etkili oldu. Göktürkler kendi tanrılarını İran resim geleneğine göre resmetmekteydiler [12, 234]. Çin motifi olan cennet kuşu, Zerdüştlüğe geçti ve onun en önemli sembollerinden biri oldu. Horoz ve cennet kuşu, ateş ve güneşin sembolüdür [12, 192]. Zerdüştlükteki ateş kültü, İran kültüründe tapınma objesidir. Hâlbuki Türklerde ateş, temizleme aracıdır. Horasan ve Maverâünnehir yöresi dışında Hazar kıyılarında da Zerdüştlüğe giren Türkler bulunmaktaydı [13, 54].

Bunlardan başka çok tanrılı din olan Totemizmdir. Eski Türklerde totem inancı eski Türkler de Totem inancı vardır ama bu başka halklarda olduğu gibi din şeklinde olmamıştır. Kadim Türklerde daha çok Bozkurt, Oğuz Türklerinde kartal, baykuş gibi yırtıcı kuşlar olmuştur. Bu hayvanlara ve kuşlara saygı göstermek anlamında olmuştur, onları ilahlaştırma demek değildir.

Türklerden bir grubun “kurt”u (Gökböri) ata olarak tanıdıkları, Göktürklerin kurttan türedikleri hakkındaki efsanenin Çin kaynaklarına kadar geçtiği bilinmektedir. X. Yüzyılda Abbasoğulları döneminde özel bir görevle Türklerin yaşadığı bölgeleri gezmiş olan Arap bilgini İbni Fadlan, Başkurt Türklerinden bir kısmının “yılan”a, “balık”a veya “turna”ya taptiklarından söz etmektedir. XI. yüzyılın Arap tarihçilerinden Gardızı de Kırğızlar içerisinde “inek”e, “kirpi”ye, “saksağan”a ve “şahin” e hatta güzel ağaçlara tapanların bulunduğunu anlatmaktadır [14, 98]. Türklerde totem inancının olmadığını ileri süren tarihçiler de bulunmaktadır. Örneğin, İbrahim Kafesoğlu, Türklerde kurdun saygıdeğer bir simge sayıldığını; fakat ona tapılmadığını, ayrıca totemci ailede ana hukukunun hâkim olduğunu; oysa Türk ailesinin ataerkil bir yapıya sahip olduğunu vurgulamıştır [1, 115].

Totemizm belli insan grubu ile hayvan ve ya bitkilerin akrabalık yakınlığına inanmaktır. Totemizmin Amerika'daki Kızılderililerde görülmekte ‘onun nesli’ anlamına gelen söz kullanılmaktadır. Her kabile ve aşiret kendilerine ayıt totemin adlarıyla bilinmekte. Totemi öldürmek ve ya yemek yasaktır. Kızılderililerin Türk olarak kabul ettiğimizde Türklerde de totemizmin olduğu kabul etmemiz gerekir. Totemizm birçok dünya halkları arasında görüldüğünden onun kalıntıları sonraki bütün dünya dinlerinde görülüp saklanmıştır.

Bir klan dini olan totemizmde mülkiyet ortaklığı vardır. Türklerde ise ortak mülkiyetten ziyade bireysel-şahsı mülkiyet görülmektedir. Totemizmde aynı toteme bağlı olanlar bir birleriyle akraba sayılır. Türklerde ise kan bağı esastır. Totemizme inanan halklarda her klanın ata-baba olarak hesapladığı ayrı ayrı totemler mevcuttur. Türk halklarında ise kutsal saydıkları havanlar-yaratıklar mevcuttur. Totemizmde taş, su, yağmur vb. totemdir. Türklerde ise böyle bir inanç yoktur.

Totemizmde ruhun olumsuz olduğuna inanılmaktadır. Türkler de ise evreni ruhlar dünyası gibi kabul etmekte, dini inancın temelinde ruhun sonsuzluğuna inanılmaktadır.

Türklerin mensup olmadıkları bir diğer din ise Fetişizmdir. Fetişizm maddi eşyaları ilahlaştırıp ona tapmaktır. Ağaç parçası, taş, hayvan bedeni vb. Fetişizmlendirilen eşyalar dünyanın birçok halklarında görülmektedir. Dünya dinlerinin birçoğunda günümüzde de cesetlere, kutsal yerdeki yapılara, taşlara put şeklinde fetişizm yansımasının devam ettiği görülmektedir.

Türklerin tarihinde görülmeyen dinlerin biride Şintoizm'dir. Şintoizm tabiat kültürüne, ataların Tanrılarına, sihir adetlerini temellendiren Japonların milli dinidir. Şinto 'Allah'ın Yolu' demektir. Bu dinin felsefesinde insanın kökeni sonsuz sayıda ruhlardan, gücü Tanrılardan alır.

Bu Tanrılar içerisinde Güneş Tanrısı 'Amaterosu' esas yer tutar. Şintoizm'de ibadet tipi; kurban kesme, arınma, dua ve sunmak-adamak.

Türklerin mensup olmadığı bir diğer dinse Caynizm'dir. Temelinde dini-felsefi öğretiler olup, M.Ö 6. yüzyılda Hindistan'da 'Vardhamana' önderliğinde ortaya çıkmıştır. Daha sonraları ona Mahavira (Büyük Kahraman) ve Cina (Üstün) adları verilmiştir ki öğretisinin adı Cina olarak kalmıştır. Mükemmel olan ve mükemmel olmayan canlılar kendi aralarında bir kademe halindedirler. En aşağıda cansız varlıklar ve bitkiler, en yüksek kademedede ise hayvanlar, insanlar ve Tanrılar bulunmaktadır. İnsanlar ve Tanrılar aynı özellik gösterirler aralarında fark yoktur. Kurtuluşun yolu ise Tanrıyla bütünleşmektir.

Türklerin benimsemediği bir başka din ise Veda inancıdır. Veda dininin felsefesi eski Hint yazıtları olan Vedalardır. Bu inanışta tabiat güçlerini ilahlaştırmış, sosyal berabersizliğe yol açmış, Tanrıçayı Tanrıların Tanrısı olarak belirlenmiş. Veda dininin zaman içinde değişmesi sonucunda Brahmanizm ortaya çıkmıştır.

Türklerin de benimsemediği Brahmanizm dinin de tabiat güçleri ile birlikte sosyal-toplumsal güçleri de ilahlaştıran hatta animistik inanışla temellendiren dini sistemdir. Brahmanizm öğretileri Mahabharat, Brahmana, Upanişada gibi dini kitaplara dayanmaktadır.

Toplulukların ve devletin gruplara bölünmesini savunan Brahmanizm M.Ö 1.yüzyılda meydana gelmiştir. Budizm'e karşı mücadele etse de etkisinden kurtulamamış M.S 1.yüzyılda Hinduizm şeklini almıştır.

Hinduizm dini de Türklerde görülmemiştir. Hinduizm aslında yenileşme içine girmiş Brahmanizm'in devamı olup M.Ö 6-4 yüzyılda Budizm ve Caynizm'in yayılmasına karşı ortaya çıkmıştır. Tek Tanrılı din olmayıp, tek hükümler, tek ayinler, tapınaklar yoktur. Hinduizm inancında Brahmanizm unsurları görülmekle birlikte Veda ve diğer yerli dinlerin öğretileri (suya, hayvanlara, atalar kültüne) görülmekle birlikte Budizm de unsurları vardır.

Vedaların Rigveda, Samaveda, Yajurveda ve Atharvaveda'nin mukaddes kitap kabul edilmesi

Samsara (yeniden doğuş) Karma yasasının temelinde; ölümden sonra ruhların göçerek çeşitli canlı varlıklarda somutlaştırılması şeklindedir.

Hinduizm dini-felsefi tasavvur için ilahiliğin tecelli ettiği insan ruhu 'Atman' ve dünya ruhu 'Brahman' tabiata karşı duran ruhi nitelik öğretisi karakteristiğidir. Hinduizme göre insan hayatının amacı ilahlığın tecelli ettiği insan ruhunu tabiattan bağımsız etmek ve Brahmanla bütünleşmektir. Hinduizm baş tanrısının üç önemli özelliği vardır; yaratmak (Brahma), korumak-gözetlemek (Vişnu), Dağıtmak-yaymak (Şiva)

Sonuç:

Birçok din ve öğretiler farklı coğrafyalara yayılım göstermiş ve kitlerin toplu bir halde etkilemeyerek derin bir süreçten geçmiştir. İlk zamanlarda halklar tabiat olaylarına bir anlam vererek inanç oluşturmaya başlamışlardır. Sonraki zamanlarda hayvan, bitki, atalarının ruhlarına tapınma gibi çok sayıda kutsiyet katmışlardır. Kadim Türkler de bu süreç içinde kendi öğretilerini oluşturmuşlar diğer dinlerin etkisiyle de zamanla inançlarında farklılıklar olmuştur. İskitler ve Hunlar daha çok atalar kültüne ve tabiatın canlılığı esas alınarak inanç oluşturdular. Kadim zamanlarda eski Türklerin yer aldığı İpek yolu üzerinden pek çok din yayılmıştır. Türklerin Göktürk inancı diğer dinlerin etkisinden uzak, kendisine has bir tarzla diğer dini inançların etkisini kaynaştırmışlardır. Guillaume de Rubrauck'nun Türk yurtlarında yaptığı Seyahatler neticesinde şöyle der: "Türkler, Gök Tanrıya tapmakta ve gök tanrı ruhlar âleminde temiz bir şekilde yaşamaktadır." belirtmiştir. Sadece İslam dini Türklerin dini inançlarında önemli yer tutmuştur.

KAYNAKÇA

1. Tezcan Mahmut. *Kültürel Antropoloji* // Kültür Bakanlığı Yayınları.– Ankara: 1996.
2. Çavuşoğlu Yaşar. *Eski Türk Dini* // Tanıtım 7/79.– İstanbul: 1986.
3. İnan Abdulkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm* // Türk Ansiklopedisi 2. Baskı. – Ankara: 1972.
4. Tanyu Hikmet. *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı* // A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.– Ankara: 1980.
5. Gömeç Sadettin. *Kök Türkçe Yazılı Metinlerin Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Değerlendirilmesi* // Doktora Tezi.– Ankara: 1992.
6. Kafesoğlu İbrahim. *Eski Türker'de Devlet Meclisi–Toy* // Birinci Millî Türkoloji Kongresi.– İstanbul: 1980.
7. Ocak Ahmet Yaşar. *Bektaşî Menakıplarında İslâm Öncesi İnanç Motifleri* // Enderun Kitapevi.– İstanbul: 1983.
8. Ocak Ahmet Yaşar. *Alevi-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri* // İletişim Yayınları.– İstanbul: 2000.
9. Şerafettin Turan. *Türk Kültür Tarihi* // Bilgi Yayınları.– Ankara: 1994.
10. Ebülfaz Elçibey. *Büyük Azerbaycan Yolunda* // Ecdat Yayınları.– Ankara: 1998.
11. Vasily Vladimirovich Barthold. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (Çvr. Hakkı Dursun Yıldız // Türk Tarih Kurumu Basımevi.– İstanbul: 1981.
12. Ögel Bahaeddin. *İslamiyet'ten önce Türk Kültür Tarihi I* // TTK Yayınları.– Ankara: 1984.
13. Vasily Vladimirovich Barthold. *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* // Kültür Bakanlığı Yayınları.– Ankara: 1975.
14. Turan Şerafettin. *Türk Kültür Tarihi* // Bilgi Yayınları.– Ankara: 1994.